

HEVO

360°

Visie
**EIGENTIJDS
EXPERTISE-
CENTRUM
VOOR QUARIJN**

Uitdaging
**NIEUWBOUW
REALISEREN
VANUIT VISIE MET
SCHOOL OPEN**

De cirkel rond
**HOE REALISTISCH
IS INCLUSIEF
ONDERWIJS IN
NEDERLAND?**

MAATSCHAPPELIJK KANTELPUNT

Hoe kijken we over 20 jaar terug op de maatschappelijke ontwikkeling van nu? In een gepolariseerd landschap hebben we met enorme uitdagingen op het gebied van wonen, klimaat, landbouw en integratie te maken. We eisen nu snel oplossingen van de politiek, terwijl dit uiteraard onmogelijk alleen van de politiek kan worden verwacht.

Wanneer we nog wat verder terugkijken in de geschiedenis, blijkt dat de momenten van grootste vooruitgang in welvaart en welzijn ontstonden door *sociale corporaties* op initiatief van maatschappelijke groeperingen. Een zekere urgentie tot samenwerken zal daarbij niet hebben ontbroken, net als de bereidheid het gezamenlijk belang onder ogen te zien.

Het huidige tijdsgewricht zou wel eens zo'n kantelpunt kunnen zijn waarin we de mogelijkheden van nieuwe sociale en maatschappelijke netwerken herontdekken. In ons werkveld zien we daar al vele voorbeelden van. Neem de multifunctionele accommodatie die weer in opmars is omdat deze maatschappelijke activiteiten als sport, cultuur, onderwijs en zorg bundelt en een plek vormt waar onverwachte maatschappelijke cross-overs ontstaan. Of scholen in combinatie met leerwerkplekken die een structuur bieden voor nieuwkomers zonder sociaal-cultureel netwerk. Door een groeiend personeelstekort kan de ouderenzorg niet meer zonder een substantieel hogere participatie van familie en maatschappelijke omgeving. Het ontwerpproces van een zorgvoorziening of een school begint dan ook niet vanuit het gebouw, maar vanuit de potentiële maatschappelijke aanknopingspunten in de omgeving. We spreken met onze procespartners steeds vaker over vitale wijken en inclusief onderwijs.

Wanneer we de mogelijkheden van nieuwe *sociale corporaties* blijven ontdekken, is het mijn overtuiging dat we aan de vooravond staan van een maatschappelijke onderstroom die denkt in maatschappelijke verbindingen, zelf verantwoordelijkheid neemt en minder naar de overheid wijst.

Is dat naïef? Wij zijn in ieder geval al begonnen!

Ewoud van der Sluis
Directievoorzitter HEVO

Uitgave

360° is het relatiemagazine van HEVO dat tweemaal per jaar verschijnt. Het blad wordt gedrukt op FSC-gecertificeerd papier.

Concept en ontwerp

Zuiderlicht

Redactie en eindredactie

HEVO (Trudy van Hoek) en Zuiderlicht

Tekst

Zuiderlicht, John Cüsters, Maartje Fleur, Marcel Spierts en HEVO

Fotografie

Philip Driessen en Mike van Schoonderwalt

Illustraties

Leendert Masselink, Yvonne Kroese en Zuiderlicht

Drukwerk

DPN Rikken Print

Dank aan alle medewerkers, klanten en relaties die hun medewerking verleenden aan de totstandkoming van dit blad. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder toestemming van HEVO.

Statenlaan 8
5223 LA 's-Hertogenbosch
+31 (0)73 6 409 409
info@hevo.nl
www.hevo.nl
twitter: @HEVO_actueel
facebook.com/HEVObv
nl.linkedin.com/company/hevo
nl.pinterest.com/HEVObv
youtube.com/user/HEVObv

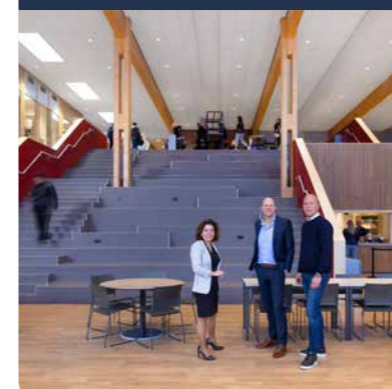

VISIE / 4

Ouderenzorgorganisatie QuaRijn vond in HEVO een deskundige partner om de gefaseerde nieuwbouw van woonzorgcentrum Het Zonnehuis te begeleiden.

UITDAGING / 10

Hoe bouw je een nieuwe school midden in een oude school waar de lessen gewoon doorgaan? Bij de Bossche Vakschool weten ze er alles van.

DUURZAAM / 14

Aan de slag met circulaire ambities? Door samen spelregels te maken ontstaat een gedeelde visie en een breed draagvlak.

DE CIRKEL ROND / 20

Hoe realistisch is inclusief onderwijs in Nederland? Zijn ons onderwijsstelsel en onze gebouwen er wel geschikt voor?

VANUIT HET NULPUNT / 27

Marcel Spierts, specialist in *community building*, over samenspraak en bewoners in de lead.

FEITEN EN CIJFERS / 8

De druk op financiële middelen voor onderwijshuisvesting blijft oplopen. De belangrijkste feiten en cijfers op een rij.

PERSPECTIEF / 13

Er liggen grote uitdagingen op het gebied van investeren in duurzame maatschappelijke gebouwen. Maar wat is eigenlijk het effect van onhaalbare businesscases?

EERSTE GRAADS / 16

Welke bijdrage kunnen multifunctionele accommodaties leveren aan een vitale, inclusieve samenleving?

MIJN PLEK / 18

In het bruisende ondernemershuis van VNO-NCW in de Malietoren gaat samenwerken vanzelf.

HORIZON / 24

Korte berichten en nieuwe opdrachten.

In gesprek met Mirjam Hagen,
voorzitter Raad van Bestuur QuaRijn

Nieuwbouw woonzorgcentrum Het Zonnehuis Doorn

WOONZORGLOCATIE EN REGIONAAL GEZONDHEIDS- CENTRUM IN EEN

Een eigentijds expertisecentrum dat bij de (wijk)bewoners een gevoel van trots oproept, waar Stichting QuaRijn de specialistische kleinschalige zorg kan bieden die ze nastreeft. En waar ook de inwoners van de omliggende regio terecht kunnen voor allerlei gezondheidsdiensten. Dat stond Mirjam Hagen, voorzitter van de Raad van Bestuur van QuaRijn, voor ogen toen ze haar Raad van Toezicht ervan overtuigde niet te kiezen voor verbouw, maar voor nieuwbouw van Het Zonnehuis in Doorn. In het voorjaar van 2022 is het grootste deel daarvan voltooid. De derde en laatste fase wordt opgeleverd in 2024. De gefaseerde aanpak van de nieuwbouw maakt het proces complexer qua planning, bekostiging en uitvoering, maar zorgt ook voor minder verhuisstress bij de kwetsbare bewoners. Zij hoeven maar één keer te verhuizen.

Aanleiding

'De grootschalige oudbouw van Het Zonnehuis stamde uit de jaren zeventig, was zwaar verouderd en verre van energiezuinig. Bewoners woonden op grote woonetages, met de toiletten en badkamers op de gang. Het was er niet mogelijk de bewoners de kleinschalige zorg te bieden waar QuaRijn voor staat. Twee nieuwbouwplannen voor de locatie waren gesneuveld vanwege verzet vanuit de omgeving. Daarom ging mijn Raad van Toezicht in eerste instantie uit van verbouw. Ik vond dat geen goed idee, ook omdat ik uitbreiding mogelijk wilde maken van de in de oudbouw gevestigde polikliniek van het Diaconessenhuis. Het aantal ouderen op de Utrechtse Heuvelrug neemt fors toe. Het moet niet zo zijn dat zij voor een bezoek aan het ziekenhuis altijd naar de stad moeten. Vandaar de wens om een grotere polikliniek dicht bij huis te realiseren.'

Landgoed met landhuizen

'Om de weg te openen naar nieuwbouw heb ik in 2015 een architect gevraagd om op basis van *no cure no pay* een ontwerp te maken dat binnen het bestemmingsplan zou passen. De architect heeft zich daarbij laten inspireren door de grote villa's in de bossen in deze regio. Hij ontwierp gebouwen in de vorm van landhuizen in de stijl van de jaren dertig, waarbij ook het bestaande landgoed in ere wordt hersteld. Mensen kunnen nu weer vanaf de weg de bomen op het landgoed zien, met tussen de gebouwen straks een prachtige tuin.'

Uniek

'Behalve een nieuw ontwerp, dat paste in de omgeving en niet op bezwaren zou stuiten, was voor de nieuwbouw ook een sluitende businesscase nodig. De Raad van Toezicht wilde zeker weten dat er ook over twintig jaar nog voldoende markt zal zijn voor de woonzorgenheden in Het Zonnehuis. En dat een langdurige exploitatie van het gezondheidscentrum is gegarandeerd. Daarover hebben we goede afspraken kunnen maken met het Diaconessenhuis, overigens na stevige onderhandelingen waar HEVO ons goed bij heeft geholpen. Daarnaast zijn in het centrum ook twee huisartsenpraktijken, een apotheek en ons Kennis- en Behandel Centrum gevestigd. Mensen kunnen nu voor veel gezondheidszaken in ons gebouw terecht; een zorgketen dus die *one stop shopping* mogelijk maakt. We zitten hiermee in de toch wel unieke situatie dat een ouderenzorgorganisatie heeft gebouwd voor en verhuurt aan een ziekenhuis.'

“

Deze zorgketen maakt 'one stop shopping' mogelijk.

Mirjam Hagen

Bouwen in fasen

'We hebben bij de nieuwbouw besloten een gefaseerde aanpak te volgen. Eerst iets gereed hebben en dan het oude slopen. Zo konden we de kosten van tijdelijke huisvesting voorkomen, alsmede verhuisstress bij de bewoners. In februari 2020 is het eerste landhuis opgeleverd, met 48 studio's voor bewoners met de ziekte van Korsakov. Zij beschikken allemaal over eigen sanitair en wonen op woonetages met acht ruime studio's. Elke woonetage heeft een eigen huiskamer inclusief keuken, met een groot terras of balkon. In februari 2022 is het tweede landhuis opgeleverd; het hoofdgebouw, met de polikliniek, de apotheek, huisartsenpraktijken, ons revalidatiecentrum met eenheden voor tijdelijk verblijf en het restaurant. In 2024 volgt de oplevering van het derde grote landhuis. Dit bevat 32 studio's voor mensen met dementie op kleinschalige woonetages met acht eenheden. Op de bovenste woonetage komen negen luxe tweekamerappartementen voor mensen met dementie die een pluspakket willen inkopen. De studio's in alle drie de gebouwen kunnen in de toekomst zo nodig worden omgevormd tot twee- of - op de hoeken - driekamerappartementen. Tussen het eerste en tweede grote landhuis is overigens ook nog een kleine werkplaats opgeleverd. Hier kunnen de vaak nog jongere bewoners met de ziekte van Korsakov aan houtbewerking doen. Het is belangrijk dat zij een zinvolle dagbesteding hebben. Zo is er ook een kweektuin die zij kunnen onderhouden.'

Bijna energieneutraal

'Alle gebouwen zijn zo energiezuinig mogelijk gebouwd. Ze zijn gasloos en voorzien van ultra-isolerend glas, dikke muren, zonnepanelen en warmtepompen. We hebben besloten om het laatste gebouw nog duurzamer te maken door gevels en daken extra te isoleren en extra zonnepanelen toe te voegen. Op installatiegebied denken we erover om in het laatste gebouw voor mensen met dementie een pilot uit te voeren met leefcirkels. De bewoners krijgen dan een polsbandje of iets dergelijks dat zodanig wordt ingesteld dat bepaalde deuren wel en andere niet opengaan, afhankelijk van wat veilig is voor iemand.'

”

Er staat hier iets waar iedereen trots op kan zijn.

Mirjam Hagen

Tevreden

'De bewoners hebben weinig stress ervaren van de nieuwbouw. Zij gaan er in hun woon-situatie enorm op vooruit. De specialisten van de polikliniek, onze behandelaren, de huisartsen en apotheekmedewerkers zijn heel tevreden over hun nieuwe werkplek. Het is nu ook heel makkelijk om even bij elkaar binnen te lopen en de zorg onderling af te stemmen. Sommige zorgmedewerkers moesten wel wennen aan de nieuwe situatie. Ze kwamen soms in nieuwe teams te werken en dat vraagt om aanpassing. Men was erg gehecht aan het reilen en zeilen in het oude Zonnehuis. Voor de kwaliteit van onze dienstverlening heeft dit geen gevolgen gehad. Integendeel zelfs; we zijn sinds de nieuwbouw een Regionaal Expertise Centrum Korsakov dat ook patiënten elders in de regio Utrecht begeleidt. En ons revalidatiecentrum heeft onlangs het predicaat Topcare verworven. Topcare staat voor topzorg voor mensen met complexe aandoeningen die specialistische zorg nodig hebben.'

Waarom HEVO?

'Nieuwbouw plegen is wezensvreemd voor een zorgorganisatie als de onze. Bovendien gaat het om een forse investering van bijna veertig miljoen euro. Daarom wilden we voor het projectmanagement een partij met vakkenis inschakelen die hier ervaring mee heeft, kwaliteit kan borgen en ons ook kon helpen aan een goede aannemer en

installateur. Om onze neuzen nog meer dezelfde kant op te krijgen, hebben we met HEVO afgesproken dat, als zij het project binnen de afgesproken kaders zou realiseren en er na de bouw iets van het budget zou overblijven, we het overschot zouden delen. De post onvoorzien, die daarvoor bestemd was, hebben we echter al moeten aanspreken en deze is inmiddels ook overschreden. Bij de sloop van het laatste gebouw kwamen we op onverwachte plekken asbest tegen. En de aannemer kreeg te maken met stijgende materialenprijzen door de oorlog in Oekraïne. Daar zijn we financieel wel uitgekomen, maar het was heel fijn dat we met HEVO een partij in huis hadden die goed weet om te gaan met dit soort tegenvallers.'

Metamorfose

'Al met al ben ik tot nu toe zeer te spreken over het proces. Met HEVO, aannemer Janssen de Jong en installateur Verstappen van Amelvoort hebben we een kwaliteits-team dat goed samenwerkt. Ook over het resultaat van de nieuwbouw ben ik meer dan tevreden. Zeker als straks de tuin klaar is, met onder meer een beeldentuin, prieeltje, kas en moestuin. Dan is de metamorfose van Het Zonnehuis compleet en staat hier iets waar iedereen – bewoners, professionals, omgeving en QuaRijn – trots op kan zijn. En waar mensen niet meer in een instituut wonen.'

REACTIE HEVO

Het oude Zonnehuis in Doorn is vervangen door twee energieneutrale gebouwen en het derde gebouw wordt in 2024 opgeleverd. De visie van QuaRijn om persoonsgerichte en kleinschalige zorg aan kwetsbare cliënten midden in de maatschappij te bieden is heel goed vertaald in de nieuwbouw.

Mirjam Hagen verwoordt de constructieve en prettige samenwerking met alle partijen heel goed. Sinds 2016 is HEVO verbonden aan het project, wat begon met het vertalen van de visie naar het Programma van Eisen, waarbij er vanuit architectenbureau Peters & Lammerink ook al over een structuurschets was nagedacht. Nu zijn we met de realisatie van de laatste fase bezig. De ruwbouw vordert gestaag, waarbij we gebruik maken van de kennis die we met eerder gerealiseerde gebouwen hebben opgedaan. In een moeilijke marktsituatie en met een enorme asbestsanering achter de rug, hebben QuaRijn en HEVO elkaar vastgehouden en kijken tot nu toe terug op een prachtige, duurzame ontwikkeling van Het Zonnehuis.

'Na zeven jaren betrokkenheid bij een dergelijke opgave, voel ik me als projectmanager een verlengstuk van QuaRijn met het vertrouwen en mandaat om van het project een succes te maken. 'Betrokkenheid is de sleutel tot succes' is mijn motto', aldus Francis Pelders.

Meer weten?

Vraag Francis Pelders
E francis.pelders@hevo.nl
M +31 (0)6 53 73 76 54

In 2021 nam HEVO planontwikkelaar FAME over. Met deze bundeling van krachten wordt ingezet op het verder uitbouwen van de leidende positie in het ontwikkelen van toekomstgerichte woonconcepten voor mensen met een zorg- en ondersteuningsvraag. Onder het motto 'van verblijf naar wonen' is FAME ruim twaalf jaar geleden samen met zorgorganisaties, corporaties en beleggers onder andere gestart met het ontwikkelen van nieuwe alternatieven voor het traditionele verpleeg- en verzorgingshuis. De combinatie treedt in de woonzorgmarkt naar buiten onder het label HevoFame.

DE TOEKOMST VAN ONDERWIJSHUISVESTING

Goed onderwijs vraagt om goede schoolgebouwen. Toch lijkt het bieden van een optimale leeromgeving voor het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in de toekomst niet vanzelfsprekend. Onderzoek uit 2021 wijst namelijk uit dat er meer financiële middelen nodig zijn dan het huidige stelsel levert. En de druk op deze middelen loopt alleen maar verder op. Maar wat zijn de oorzaken? We zetten de belangrijkste feiten en cijfers op een rij.

€ 700 MILJOEN EXTRA NODIG PER JAAR

Twee jaar geleden werd een forse achterstand in kwaliteit geconstateerd. Men schatte dat er per jaar € 700 miljoen extra nodig zou zijn om alle schoolgebouwen te laten voldoen aan de duurzaamheidsdoelstellingen van het Klimaatakkoord. De aanbevelingen van toen zijn nog niet geïmplementeerd en de behoefte aan financieringsmiddelen loopt verder op. De eerste belangrijke stap wordt in 2025 verwacht met de wetswijziging onderwijshuisvesting.

WETSWIJZIGING

De langverwachte wetswijziging onderwijshuisvesting in het kort:

- Gemeenten zijn straks verplicht om een Integraal Huisvestingsplan (IHP) vast te stellen.
- Renovatie wordt opgenomen als voorziening in de huisvesting.
- Het investeringsverbod voor het primair en speciaal onderwijs wordt versoepeld.

KEERPUNT LEERLINGENKRIMP VÓÓR 2030

De afgelopen 15 jaar was de prognose dat het aantal toekomstige leerlingen zou dalen, en daarmee ook de vraag naar onderwijsgebouwen zou afnemen. Momenteel zien we dat er sterke regionale verschillen zijn en dat onder andere de overspannen woningmarkt ervoor zorgt dat ook de regio's buiten de Randstad minder krimp vertonen dan verwacht. Het keerpunt van krimp is bereikt of wordt vóór 2030 verwacht.

EINDE LEVENSDUUR

50%

VAN DE GEBOUWENVOORRAAD

Dat gebeurt binnen nu en 2030. In 2030 is meer dan 2/3 van de huidige voorraad ouder dan 40 jaar en 1/2 zelfs ouder dan 50 jaar. Dat verklaart mede de forse achterstand in kwaliteit.

15% HOGERE BOUWKOSTEN IN 2022

Niet alleen de stijgende kosten van materiaal en arbeid beïnvloeden de bouwrijzen. Structurele prijsontwikkelingen (onder andere schaarste en versterking van supplychains en energie) en capaciteitsproblemen drijven de prijzen verder op. In 2022 namen de bouwkosten met 15% toe en ook in 2023 zet de stijging door. De grondstofprijzen lijken wél weer wat tot rust te komen en we zien vraaguitval in met name woningbouw. Het effect hiervan op de bouwkosten is echter vooralsnog beperkt.

VERVANGEN MOET 3X ZO SNEL

In het huidige tempo wordt tot 2030 maximaal 10% van de schoolgebouwen vernieuwd. Dit tempo zou 3x zo hoog moeten zijn om de veroudering bij te benen. Aan de vastgestelde IHP's is dan ook af te lezen dat de vervangingsbehoefte per gemeente oploopt, en daarmee de behoefte aan financiële middelen.

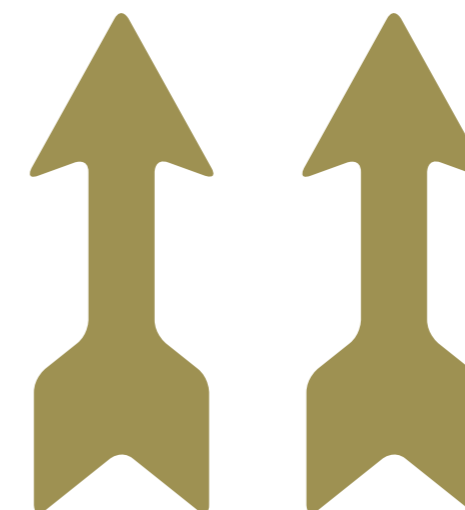
Bron
IBO Onderwijshuisvesting funderend onderwijs, een vak apart, maart 2021

Meer weten?

Vraag Gerhard Jacobs
E gerhard.jacobs@hevo.nl
M + 31 (0)6 51 18 64 05

RENTE ZET BEGROTING ONDER DRUK

Onder druk van de wereldwijd oplopende inflatie heeft de ECB haar rentes stap voor stap verhoogd. Dit proces loopt in 2023 naar verwachting door. Daar waar begrotingseffecten tegen omslagrentes zijn begroot, zien we dat nieuwe kredietportefeuilles van gemeenten en/of schoolbesturen hogere rentes noteren. Daar waar de oplopende bouwkosten leiden tot hogere financiering en balanseffecten, leiden hogere rentes tot een oplopende druk op de begroting.

DE JUISTE PLEK VOOR SLIMME HANDEN

Van links naar rechts: Fleur Cerini, Henrie van den Berg, Paul van Maasakkers

De uitdagingen

Visie: realiseer een schoolgebouw dat vmbo beroepsgericht onderwijs binnen en buiten verbindt en op die wijze voorzieningen en samenwerking met de buurt en de echte praktijk faciliteert.

Uitvoering: realiseer de nieuwbouw terwijl de school open is.

De onderwijsvisie

Het schoolgebouw sluit maximaal aan op de onderwijsvisie en is ingericht vanuit het principe 'de juiste plek voor slimme handen'. De Bossche Vakschool biedt veel praktijk en praktische opdrachten voor vmbo-basis en vmbo-kader. Met de medewerkers, de stakeholders en de leerlingen werd een visie voor de nieuwe school ontwikkeld. Het moest een warm, speels en open gebouw worden waarin iedereen zich thuis voelt. In het Programma van Eisen waren zichtbaarheid en verbinding, ook met de buitenwereld, belangrijke thema's. Niet alleen tussen de verschillende afdelingen, maar ook met Yuverta, de naastgelegen 'groene' vmbo-school, met de wijk en het bedrijfsleven.

Praktijkonderwijs zichtbaar

Het was een bewuste keuze om de praktijklokalen voor techniek en horeca aan de straatzijde te bouwen. De vorm van het gebouw is hierop ingericht, waardoor het prachtige en belangrijke vakmanschap van de leerlingen direct zichtbaar is en de verbinding met 'de buitenwereld' voelbaar. Aan de straatzijde op de begane grond zijn de techniekvleugels gerealiseerd, met bijvoorbeeld Motorvoertuigen-techniek met een echte brug voor het werken aan auto's. Ook Zorg & Welzijn en de keukens van de horeca-opleidingen en de bakkerij zijn aan de voorzijde van de school gesitueerd. Algemeen directeur Fleur Cerini: 'Als vmbo-scholen zeggen wij altijd: Wij maken Den Bosch en dát willen we ook laten zien aan de buitenwereld.'

School open tijdens realisatie

De nieuwbouw is op de oude locatie gerealiseerd en heeft een bruto vloeroppervlak van circa 8.500 m², waarvan 7.000 m² voor (praktijk) onderwijs en 1.500 m² voor sport (gymzaal en fitness). Een grote uitdaging was om de school open te houden tijdens de verbouwing.

Paul van Maasakkers, hoofd ICT en facilitaire zaken, begeleidde de bouw vanuit de school: 'We konden niet naar een tijdelijke locatie. Onze leerlingen volgen veel praktijkvakken en die lessen moesten doorgaan omdat zij in die vakken examens doen. We wilden niet dat het onderwijs op verschillende locaties zou gaan plaatsvinden.' Een optie was om het nieuwe gebouw naast de oude school te bouwen, dat zou de minste overlast veroorzaken. Maar de verbinding met de andere vmbo-school ging dan verloren en dat wilde echt niemand. Dit betekende dat de nieuwe school midden in de oude school gebouwd moest worden.'

Voor onze ogen zagen we de nieuwe school ontstaan.

Fleur Cerini

Henrie van den Berg, senior projectmanager HEVO: 'De nieuwbouw is zodanig geïntegreerd en gefaseerd gebouwd dat de school tijdens de bouw in bedrijf kon blijven met zo min mogelijk overlast, waarbij de veiligheid en het doorgaan van het onderwijs centraal stonden. Omdat in het hart van de bestaande school begonnen werd met de nieuwbouw, stonden we direct voor een aantal grote uitdagingen. Het gehele middengebied, waarin zich onder andere de technische ruimte, aula en catering bevonden, werd als eerste gesloopt. Een tweede grote uitdaging was dat de bestaande praktijklokalen intact moesten blijven. Een geluk was dat de oude school een overmaat aan vierkante meters had. Doordat het middengebied als eerste werd gesloopt bleven er een drietal bouwdelen over die geheel zelfstandig operationeel waren en voor onderwijs moesten worden aangepast. Paul van Maasakkers: 'Je hebt overal licht, verwarming, elektriciteit en ICT nodig. Daar hebben we van tevoren heel goed over nagedacht en dat is eigenlijk prima verlopen.'

Flexibiliteit gevraagd

In de bouwdelen werden allerlei aanpassingen gedaan zodat de lessen zo goed mogelijk konden plaatsvinden; nieuwe onderwijsruimten werden gecreëerd, vluchtroutes werden aangepast en het horecaonderwijs werd tijdelijk ondergebracht in het laatste stukje oudbouw. De aula werd tijdelijk verplaatst naar een van de drie gymzalen. Fleur Cerini: 'De kantine bevond zich daardoor ineens aan de andere kant van de school. Daar moest natuurlijk wel personeel zijn om toezicht te houden. De bouw vroeg de nodige flexibiliteit van zowel het personeel als de leerlingen, ik vind dat iedereen het ontzettend goed heeft gedaan. We wisten ook dat het voor een goed doel was. Voor onze ogen zagen we de nieuwe school ontstaan.'

'Je kunt van tevoren niet alles voorzien', zegt Henrie van den Berg. 'In de tijdelijke situatie bleek in de praktijk dat de onderwijslogistiek nog kleine aanpassingen vergde in de nieuwe bouwdelen. Gangen werden verbreed en de nieuwe tijdelijke entree werd vergroot. Tevens bleek er behoefte te zijn aan een overdekte overblijfsplaats.'

Thuisgevoel

Loop je de school in, dan valt je oog meteen op een hoge brede trap: de eyecatcher van de aula. De treden hebben verschillende hoogtes zodat het beeld speels is en je er fijn kunt zitten. De trap is multifunctioneel: het is een plek om te lunchen, maar de trap kan ook gebruikt worden voor een teamoverleg of een ouderavond of als tribune voor een theater-muziekvoorstelling.

De leerlingen van de leerjaren 1 en 2 (de onderbouw) krijgen les op de bovenste verdieping. De bovenbouwleerlingen volgen hun praktijklessen op de begane grond, waar de praktijklokalen voor houtbewerking en installatie- en elektrotechniek zijn. Eén van de drie gymzalen wordt ingericht als techlab voor basisschoolleerlingen. Paul van Maasakkers: 'Daar kunnen kinderen uit groep 7 en groep 8 experimenteren met robotica en met techniek, zodat ze enthousiast raken over wat we op deze school allemaal doen.'

'Ik merk dat de leerlingen heel blij zijn met het nieuwe gebouw', zegt Fleur Cerini. 'Door het houtgebruik en de warme kleuren voelt het gezellig aan. De leerlingen voelden zich hier meteen thuis.'

Meer weten?

Vraag Henrie van den Berg
E henrie.berg@hevo.nl
M +31 (0)6 51 64 31 37

Financiële kansen:

WAT IS HET EFFECT VAN ONHAALBARE BUSINESSCASES VAN WONEN MET ZORG?

De financiële druk door de oplopende rente is een groot dilemma bij het investeren in en verduurzamen van maatschappelijke gebouwen, waaronder wonen met zorgprojecten.

Er liggen grote uitdagingen op het gebied van investeren in duurzame en toekomstbestendige woonzorglocaties. Denk hierbij aan de ontwikkeling van woonomgevingen voor mensen met een zorg- en ondersteuningsvraag.

De toenemende behoefte aan uitbreiding en vervanging van verschillende woonvormen voor kwetsbare groepen mensen is enorm. Passende nieuwbouw kan er aan bijdragen dat deze groepen zoveel mogelijk mee kunnen doen in hun dorp, buurt of wijk. Op basis van overheidsbeleid wordt de komende jaren met name uitgegaan van het langer thuis wonen van ouderen. In het zogeheten programma Wonen, Ondersteuning en Zorg voor Ouderen (WOZO) wordt de intramurale verpleegzorg niet verder uitgebreid en wordt aangegeven dat er meer geschikte woonvormen voor mensen met een zorg- en ondersteuningsvraag moeten worden gerealiseerd. Dat betekent dat zorgorganisaties nog beter moeten nadenken hoe de businesscase eruitziet, zowel wat betreft de vastgoedexploitatie als de zorgexploitatie.

Naast stijgende personeels- en energiekosten nemen, door de stijgende rente, ook de financieringskosten toe. De stijgende bouwkosten en de groeiende (en noodzakelijke) ambitie om nieuwbouw en bestaand vastgoed verder te verduurzamen brengt met zich mee dat de businesscases voor vastgoed verder onder druk komen te staan. Het plan van de rijksoverheid om de NHC-vergoedingen te verlagen heeft een ongunstige impact op de initiatieven voor het vernieuwen van de woonzorglocaties.

Een van de antwoorden hierop is het realiseren van toekomstbestendige woonconcepten waarbij enerzijds mensen prettig kunnen wonen en anderzijds de risico's kleiner zijn dan bij specifiek zorgvastgoed. De risico's bij deze concepten zijn kleiner en daarmee kan de financierbaarheid worden vergroot. Woonconcepten waarbij de zorg door de bewoner zelf wordt ingekocht en de bewoner comfortabel kan wonen zorgen ook voor een duidelijke scheiding van de zorg- en de vastgoedexploitatie. Op deze manier kan er beter worden gestuurd op toekomstbestendige businesscases en daarmee op duurzame en gezonde nieuwe locaties waar mensen prettig kunnen wonen en waarbij passende zorg en ondersteuning ook in de toekomst betaalbaar blijft.

Om goed voorbereid te zijn op de toekomst is het verstandig hier passende businesscases voor op te stellen en in gesprek te gaan over de financiële kansen hiervoor.

Meer weten?

Vraag René Lolkema
E rene.lolkema@hevo.nl
M +31 (0)6 22 43 19 67

SAMEN SPELREGELS MAKEN VOOR CIRCULAIR BOUWEN

Duurzaamheidstransities gaan niet vanzelf. Het begint bij doorbraken van koplopers. Pas als iedereen meedoet wordt een kantelpunt bereikt. Niet iedereen hoeft een koploper te zijn, maar wat zou het mooi zijn als wel iedereen meedoet. Wat betreft energiezuinig bouwen zijn we inmiddels op dit punt aangekomen. Nu is het tijd om door te pakken en de transitie te maken naar circulair bouwen. En dat kan alleen met een ijzersterke visie.

Goed (na)isoleren is de standaard; op veel daken liggen zonnepanelen, nieuwe gebouwen hebben zelden nog een gasaansluiting en energieneutraal bouwen is inmiddels steeds vaker de norm. De grote uitdaging waar we nu voor staan is de transitie naar circulair bouwen. De overstap naar biobased of hergebruikte materialen, een focus op losmaakbaarheid en modulariteit, en natuurlijk het vastleggen van al deze informatie in een materialenpaspoort. Circulariteit is echter niet een doel op zich, maar een strategie om te ontwerpen voor toekomstbestendigheid, waarbij we zorgvuldig en bewust omgaan met de grondstoffen die we hebben. Maar waar begin je?

Praktijkvoorbeeld Krimpenerwaard

Door middel van onze workshop *Visie op circulariteit* daagden we de gemeente Krimpenerwaard uit om naast duurzaamheidsambities ook hoge ambities voor circulariteit na te streven. Zo werden de eerste stappen gezet om concreet toe te werken naar een circulair gebouw. Het opgeleverde ambitiedocument vormt de basis voor de hele projectorganisatie. Zo ook voor de architectenselectie. De gekozen architecten erkennen het belang van het aan de voorkant hebben en vastleggen van een hoge ambitie: 'Dit helpt bij het creëren van een teamgevoel en het nastreven van een gezamenlijk doel.'

Gezamenlijke toetssteen

Wij geloven dat ambities op het gebied van circulariteit de grootste kans van slagen hebben als ze worden vastgelegd in een concrete visie. En dat begint met het stellen van vragen. Waarom vind ik circulariteit belangrijk? Wat levert het mijn organisatie op? Welke ambities passen bij mijn team en de organisatie? De antwoorden vertaal je vervolgens naar een ambitiedocument, met daarin een aantal concrete en meetbare standpunten. Samen vormen die standpunten jouw circulaire spelregels, op basis waarvan je de te maken projectkeuzes kunt toetsen. Door de stakeholders bij de totstandkoming hiervan te betrekken ontstaat een gedeelde visie en een breed draagvlak. Zo is het vastgestelde ambitieniveau vanaf dag één voor alle betrokkenen helder. Hierna is het uitdagend om die lat tijdens het proces nog een stukje hoger te leggen.

Bij de afronding van het Voorontwerp ontvingen we vanuit een brede vertegenwoordiging van de gemeente Krimpenerwaard complimenten voor de manier waarop de circulaire ambities in het ontwerp zijn geland en over de aanvullende ambities die zijn gesteld voor de volgende ontwerpfase. Mooi om samen die transitie naar circulair bouwen weer een beetje te versnellen.

Maak de cirkel rond

Is jouw organisatie er klaar voor om écht aan de slag te gaan met circulaire ambities? Begin dan met het maken van een eigen, breed gedragen visie en een ambitiedocument. Wist je trouwens dat een circulaire ontwerpstrategie ook bijdraagt aan een prettig werken leerklimateit? Zo heeft het toepassen van biobased materialen een positieve impact op het welbevinden van gebouwgebruikers, en dus ook op productiviteit en ziekteverzuim. Daarmee is de cirkel weer rond!

“

Mooi om samen de transitie naar circulair bouwen te versnellen.

Meer weten?

Vraag Louk Linders
E louk.linders@hevo.nl
M +31 (0)6 19 97 93 69

Vraag Iris van de Craats
E iris.vandecraats@hevo.nl
M +31 (0)6 83 15 86 63

MFA'S: IMPULS VOOR VITALE WIJKEN, DORPEN EN KERNEN

In Nederland groeit de behoefte aan gemeenschapszin. Het is een reactie op ontwikkelingen in de afgelopen decennia, waardoor een sterke (lokale) samenleving geen vanzelfsprekendheid meer is. Multifunctionele accommodaties (MFA's) bieden plek voor gezamenlijke activiteiten die de gemeenschapszin bevorderen. Hoog tijd voor een toelichting op de bijdrage die MFA's kunnen leveren aan vitale gemeenschappen.

MICHEL OTTO is directeur bij HEVO. Naast zijn directieverantwoordelijkheden is hij in het bijzonder actief betrokken bij strategische (vastgoed)vraagstukken van bestuurders in het maatschappelijke domein.

Ontwikkelingen

De hernieuwde belangstelling voor MFA's komt voort uit diverse maatschappelijke trends:

- De afgelopen decennia zijn door **fusies en herindelingen** grotere gemeenten ontstaan. De band tussen bestuur en burger is minder hecht.
- De bevolking **vergist en vereenzaamt**, wat leidt tot maatschappelijke problemen die voorkomen kunnen worden als mensen weer meer naar elkaar – en in het bijzonder naar eenzame ouderen in de buurt – omkijken.
- Gezinnen bestaan vaak uit **tweeverdieners** voor wie er weinig tijd en aandacht rest voor maatschappelijke activiteiten. Niettemin maken ze wel graag deel uit van de lokale samenleving. Sport en culturele activiteiten zijn drijvende krachten achter participatie.
- Vaak is **individualisering** een gevolg van een groeiend verschil in opleidingsniveau. Mensen krijgen meer kansen om keuzes te maken voor zichzelf. Maar sommigen raken ook hun doel in het leven kwijt. Welke betekenis heeft het leven als je het vooral voor jezelf leeft?

- De **zorginfrastructuur**: eerstelijnszorg concentreert zich in toenemende mate in gezondheidscentra, vaak in grotere kernen. Samenwerking én ondersteuning door vrijwilligers op basis van de gemeenschapszin kan de zorg ook in kleine kernen overeind houden.
- De **coronapandemie** heeft het belang van sociale ontmoeting een nieuwe impuls gegeven.

Onderlinge verbondenheid

Het sociale contact en de verbinding tussen groepen met verschillende achtergronden, leeftijden en voorkeuren geeft mensen het gevoel dat ze hun leven samen met anderen vormgeven. Zeker voor nieuwkomers is het belangrijk om opgenomen te worden in die sociale structuur. De groei van gemeenschapszin is een tegenreactie op de eerdergenoemde trends en sluit aan op *noaberschap*, *mienskip* en vergelijkbare sociale structuren met een sterke onderlinge verbondenheid.

Positieve gezondheid

Mensen die deel uitmaken van een vitale gemeenschap leven aantoonbaar langer en gezonder. Het model van Positieve Gezondheid van Machteld Huber biedt met zes dimensies goede aanknopingspunten voor een succesvolle MFA. Het zorgt ervoor dat mensen hun leven als zinvol ervaren en zodanig invullen dat het hun gezondheid ten goede komt.

Belangrijke bouwsteen

MFA's brengen verschillende maatschappelijke activiteiten bijeen. We zien een bundeling van onderwijs, sport, cultuur en zorg. Ze hebben betekenis als fysieke plek waar het bruist én ze bundelen de organisatorische slagkracht van een lokale gemeenschap: de beperktere tijd die vrijwilligers te besteden hebben kan zo beter benut worden voor een breed spectrum aan maatschappelijke activiteiten.

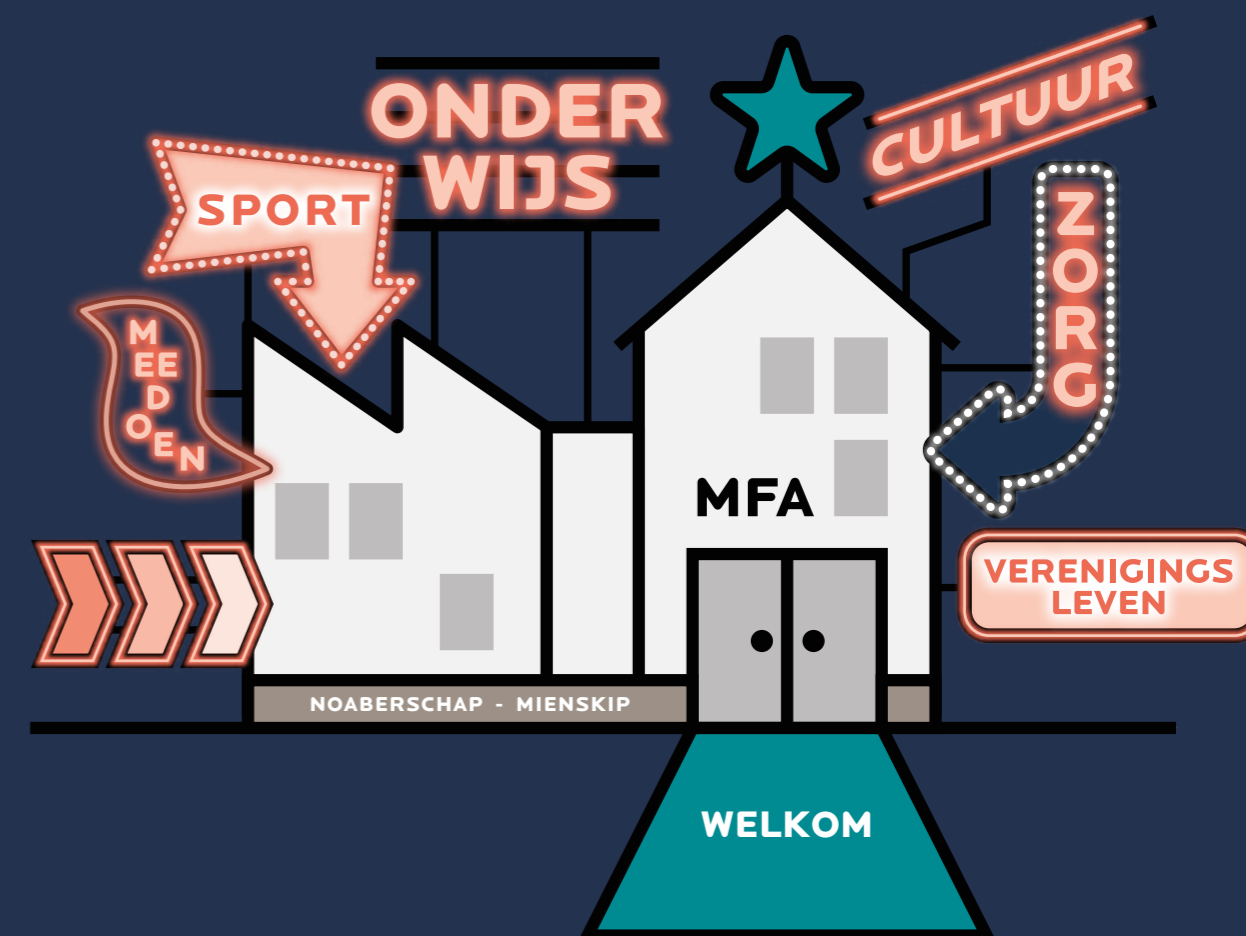
MFA's zijn hierdoor een belangrijke bouwsteen voor een vitale en inclusieve samenleving voor jong en oud. Een bouwsteen voor een gemeenschap waarin jongeren zich kunnen ontplooiën: kinderopvang, school, sport en verenigingsleven lopen in elkaar over. Voor een gemeenschap die let op ouderen, die activiteiten organiseert waarin mensen elkaar ontmoeten, die zorgt voor gezond eten en beweging. Een MFA die praktische ondersteuning biedt zorgt ervoor dat ook deze laatstgenoemde groep mee kan blijven doen in de samenleving.

Dwarsverbanden

Een MFA is toekomstgericht en flexibel. Niet alles wat er in de toekomst gaat gebeuren kunnen we nu al voorzien. Sterker nog, de plek en het gebouw zelf creëren de gelegenheid om samen dingen te doen die je van tevoren niet bedacht had. Onder de vlag van een MFA ontstaan ook nieuwe dwarsverbanden. Denk aan een huisarts die laaggeletterdheid signaleert, waarna de bibliotheek een leesbevorderingsprogramma biedt. Deze cross-overs hebben duidelijk maatschappelijke meerwaarde.

Waardevol

MFA's dragen bij aan een belangrijke behoefte in de lokale samenleving. Afzonderlijke voorzieningen, waarvoor men de organisatorische slagkracht en financiële draagkracht mist, hebben toekomst onder één multifunctioneel dak. Met MFA's zijn substantiële kosten gemoeid. Maar ze houden de gemeenschap én de mensen vitaal. Dat is veel waard!

Meer weten?
Vraag Michiel Otto
E michiel.otto@hevo.nl
M +31 (0)6 51 83 32 53

EEN KANTOOR WAAR SAMENWERKEN VANZELF GAAT

Ondernemingsorganisatie VNO-NCW wilde van haar verdiepingen in de Malietoren in Den Haag een dynamisch en bruisend ondernemershuis maken. Een kantoor waar ontmoeten en samenwerken centraal staan. En dat is met de hulp van HEVO méér dan gelukt, zo bevestigt Jiska Vijselaar, hoofdredacteur van opinieblad Forum.

‘Er is geen groter contrast mogelijk tussen onze oude en nieuwe werkplek’, vertelt Jiska. ‘We werkten in vrij gesloten kamers aan lange gangen. Bij wijze van spreken kon je dagenlang op je plek zitten zonder een collega te zien. Dankzij het open karakter en het vele glas sta je nu altijd in verbinding met je collega’s. Zelfs als je in een stilleruimte zit voel je je nog onderdeel van het geheel. De indeling nodigt op een natuurlijke manier uit tot meer samenwerking, waardoor je niet meer op een eiland zit. Dat hadden we als organisatie nodig.’

Ontmoeten en verbinden zijn belangrijke thema’s binnen het werk van VNO-NCW. De komst van extra vergaderruimten en een nieuw bedrijfsrestaurant draagt daaraan bij, aldus Jiska: ‘Voorheen boekten we een zaaltje in ons congrescentrum, dat in die tijd nog veel weg had van de aula van een crematorium. Nu is er altijd wel een mooie vergaderkamer in de buurt beschikbaar met goede voorzieningen. Ook de bedompte bedrijfskantine meden we liever, zeker met gasten. In het nieuwe restaurant kun je met plezier koffie gaan drinken. Daarmee is het een goede invulling van de loze ruimte op de begane grond.’

De verbouwing vond plaats in coronatijd en de vernieuwde huisvesting droeg bij aan het enthousiasme om weer terug te keren naar kantoor. ‘In eerste instantie was ik sceptisch over de open werkruimten’, zegt Jiska. ‘Maar ik vind het eindresultaat echt fantastisch. Het lawaai valt reuze mee en je hoeft hier echt niet om een plekje te vechten. Je voelt dat elk detail goed doordacht is. Er zijn mooie materialen en meubels gebruikt, en lekker veel planten. Die zorgen voor privacy en een comfortabele en warme sfeer. Niet voor niets werkt mijn hele team graag op kantoor. Het is hier gewoon erg prettig werken.’

Jiska houdt van gezelligheid, en ook dat wordt nu gefaciliteerd. ‘Ik vind het belangrijk dat er aandacht is voor de mensen en dat we mijlpalen of verjaardagen samen vieren. Vroeger waren zulke teammomentjes moeilijk te organiseren, er was geen ruimte voor. Nu doen we dat in het bedrijfsrestaurant. Met de hoge tafel, leuke lampen en bloemen is dat een gezellige plek. Mijn andere favoriet is de aanlandplek waar zzp’ers werken. Die brengt dynamiek op de werkvloer. Maar we gebruiken deze trouwens óók als lunchplek’, sluit ze lachend af.

“

De indeling nodigt uit tot meer samenwerking. Dat hadden we als organisatie nodig.

Jiska Vijselaar

Meer weten?

Vraag Mark van der Vliet
E mark.vliet@hevo.nl
M +31 (0)6 53 79 29 71

“

Ik was sceptisch maar vind het eindresultaat fantastisch!

Jiska Vijselaar

INCLUSIEF ONDERWIJS

Minister Wiersma (Primair en Voortgezet Onderwijs) stuurde in maart dit jaar de werkagenda *Route naar inclusief onderwijs 2035* naar de Tweede Kamer. De bedoeling is dat in de toekomst alle kinderen samen naar dezelfde scholen gaan, ook als ze een beperking hebben of moeilijk leren door bijvoorbeeld een ontwikkelingsachterstand of gedragsproblemen. De eerste schoolbesturen en samenwerkingsverbanden proberen dit nu al in de praktijk te brengen. Maar hoe realistisch is inclusief onderwijs in Nederland? Zijn ons onderwijssysteem en onze gebouwen er wel geschikt voor? We gingen te rade bij vier experts en legden hen drie stellingen en een vraag voor.

Kinderen en leerlingen

Inclusief onderwijs doet de behoefte aan speciaal onderwijs verdwijnen. Alle kinderen kunnen er straks terecht.

Dekkers: 'Nee, bepaalde vormen van speciaal onderwijs blijven altijd nodig. Er moet wel veel meer expertise vanuit het speciaal onderwijs in het reguliere onderwijs worden ingebracht. Zodat kinderen en jongeren uit het speciaal onderwijs in de toekomst, met extra begeleiding en aandacht, al dan niet tijdelijk, kunnen meedraaien in een groot deel van het reguliere onderwijs. Om die beweging te maken, is de inzet van veel partijen nodig en hebben we nog wel een onderwijsinhoudelijke zoektocht te maken.'

Koster: 'Ik ben geen voorstander van inclusief onderwijs. Leerlingen uit het speciaal onderwijs kunnen voor een deel meedraaien in het reguliere onderwijs, maar dit zal altijd beperkt blijven. Leerkrachten hebben het, zeker na de coronatijd, nu al lastig iedereen de aandacht te geven die nodig is. Dat wordt nog lastiger als daar leerlingen met extra behoeften bij komen. Bovendien vraagt een slechthorende leerling om wat anders dan een leerling met een laag IQ of gedragsproblemen. Daarom blijven verschillende vormen van speciaal onderwijs altijd nodig.'

“

De PO-Raad en VO-Raad streven naar scholen als een inclusieve samenleving in het klein.

Tanja van Nes

Van Nes: 'De PO-Raad en VO-Raad streven naar scholen als een inclusieve samenleving in het klein, waarin kinderen uit het speciaal en regulier onderwijs veel meer dan nu elkaar ontmoeten, samen leren en zich samen kunnen ontwikkelen. Daarbij wordt steeds meer expertise vanuit verschillende perspectieven – gespecialiseerd onderwijs, maar ook jeugdzorg en kinderopvang – de normale setting ingebracht. Daar kan het reguliere onderwijs alleen maar beter van worden. Echter, ook dan blijven voor sommige kinderen altijd individuele en gespecialiseerde trajecten nodig.'

Schraven: 'We moeten onderscheid maken tussen het speciaal onderwijs zelf en de gebouwen waarin dat wordt gegeven. We willen af van aparte speciale scholen achter een slagboom buiten de maatschappij. In plaats daarvan moeten leerlingen met een behoefte aan speciaal onderwijs dat kunnen krijgen in reguliere schoolgebouwen. Dat bevordert hun participatie in het onderwijs en later in de samenleving. Daarbij krijgen ze nog steeds ondersteuning vanuit het speciaal onderwijs, maar zijn er meer mogelijkheden voor uitwisseling, samenwerking en maatwerk met het reguliere onderwijs.'

Organisatie en financiering

Inclusief onderwijs is in het Nederlandse onderwijssysteem onmogelijk. Door de financieringsarrangementen en de jarenlange praktijk domineert in de onderwijswereld het denken in gescheiden onderwijsvormen, de bekende 'hokjes'.

Koster: 'Het hokjesdenken is inderdaad heel sterk. Dat maakt het ingewikkeld om het onderwijs inclusiever te maken. Je moet budgetten bij elkaar leggen om er iets van te bakken. Met mijn reserves rond inclusief onderwijs denk ik bovendien dat dat heel snel aanbrandt, zowel bij het kind als bij de leerkracht.'

Van Nes: 'In de beweging naar meer inclusie lopen we dagelijks aan tegen het niet-inclusieve stelsel. Dat zit in de gescheiden wetgevingen, geldstromen, cao's en toezichtskaders. Toch zien we genoeg lokale voorbeelden waarbij partijen er in slagen de schotten deels weg te halen. Zoals gemeenten die geldstromen bijeenleggen en collectieve financiering regelen. Dus ja, het systeem werpt drempels op, en een systeemverandering is zeker nodig, maar inclusiever onderwijs is desondanks nu al mogelijk.'

Schraven: 'Ja, het hokjesdenken belemmert verdergaande inclusie. In ons systeem worden leerlingen alleen goed begeleid als ze goed in het juiste hokje passen. Het zou veel beter zijn de vele financieringsarrangementen bij elkaar te leggen en voortaan te werken vanuit de behoeften van het kind. Er gaat nu een grote som geld naar het speciaal onderwijs. Door alle regels rond bijvoorbeeld verantwoording verdampert een groot deel daarvan voor het op de werkvloer komt, bij de leerkrachten die het uiteindelijk moeten doen.'

Dekkers: 'Nederland heeft van oudsher een sterk gedifferentieerd aanbod van verschillende vormen van speciaal onderwijs. Daarom is ons onderwijs minder inclusief dan in menig ander land. Hoe meer varianten met verschillende wetgevingen en doelen, hoe moeilijker de afstemming en samenwerking. Niet alleen tussen het speciaal en regulier onderwijs, maar ook tussen jeugdzorg en onderwijs. Dat veranderen is, met de in Nederland historisch gegroeide cultuur, een complexe opgave.'

“

De historisch gegroeide cultuur maakt veranderen complex.

Marieke Dekkers

De schoolgebouwen

Inclusief onderwijs past niet in onze huidige schoolgebouwen. Ze zijn niet of te weinig ingericht voor onder meer kinderen met een beperking. En de gebouwen hiervoor aanpassen is veel te duur.

Van Nes: 'Het overgrote deel van de huidige schoolgebouwen voldoet op meerdere fronten niet aan wat we willen, ook niet qua inclusiviteit. Inclusiever onderwijs vraagt iets van de functionaliteit, spreiding en toegankelijkheid van gebouwen. Idealiter bekijkt een schoolbestuur met welke partners rondom het kind ze wil samenwerken, welke ondersteuningsbehoefte daarbij hoort en wat dat betekent voor het gebouw. Als dat in bestaande gebouwen tot aanpassingen moet leiden, zal daarvoor meer geld moeten komen. Bij nieuwbouw en renovatie moet je sowieso altijd de behoefte aan inclusiviteit meenemen.'

Schraven: 'De meeste scholen zijn inderdaad onvoldoende toegankelijk en hebben te weinig ruimten voor de intensievere begeleiding van kinderen met een ondersteuningsbehoefte. Ik ben echter niet pessimistisch. We hebben nog twaalf jaar op weg naar inclusief onderwijs in 2035. En er wordt al volop nagedacht over het inclusieve schoolgebouw van de toekomst. Ik geloof ook niet dat het te duur is. Schoolgebouwen moeten altijd worden aangepast omdat ze niet meer aan bepaalde criteria voldoen.'

Dekkers: 'Er was tot voor kort geen verbinding tussen wat er nodig is voor inclusief onderwijs en wat dat vergt aan huisvesting. Nu staat dat gelukkig landelijk, regionaal en lokaal beter op de agenda. Inclusief onderwijs gaat in elk geval veel verder dan het aanbrengen van een lift voor kinderen in een rolstoel. Je moet over veel zaken nadenken, van de samenwerking tussen speciaal en regulier onderwijs tot de inrichting van klaslokalen, opvang-, gespreks- en behandelruimten, de mogelijke integratie van jeugdzorg en misschien huiskamers voor ouderbetrokkenheid.'

Koster: 'Ik zie geen grote problemen. Buiten een lift gaat het vaak om aanpassingen die niet erg veel hoeven te kosten. En ik heb in mijn reguliere school al kleine ruimten voor praktijkonderwijs en de internationale schakelklas. We hebben ook al spreekkamers en *time-out*-ruimten. Inclusief onderwijs is zonder extreme kosten wel in te voeren in bestaande gebouwen.'

69

Er wordt al volop nagedacht over het inclusieve schoolgebouw van de toekomst.

Erik Schraven

69

De angst van ouders is niet onbegrijpelijk.

Dries Koster

Waarmee beginnen?

Iedereen lijkt het eens te zijn over de noodzaak van inclusief onderwijs. De praktijk is echter weerbarstig; het komt maar moeilijk van de grond. Wat moet er als eerste gebeuren om de boel in beweging te krijgen?

Schraven: 'Er kan veel tegelijk gebeuren; het is geen proces waarin je alles stap voor stap zou moeten doen. Het allerbelangrijkste is dat schoolbesturen in het speciaal en regulier onderwijs, vakbonden en medewerkers over hun eigen schaduw heen stappen en anders naar onderwijs durven te kijken. Stoppen met het normeren en medicaliseren van leerlingen en uitgaan van wat wel voor hen kan. Dus ook uitgaan van hoe leerlingen vanuit het speciaal onderwijs in meer of mindere mate kunnen meedoen in het reguliere onderwijs. Bij Kentalis hebben we hier op meerdere plekken al ervaring mee opgedaan. Je ziet dan dat de kwaliteit van zowel het regulier als het speciaal onderwijs omhooggaat. Leerlingen en medewerkers van zowel de reguliere als de speciale klassen leren van elkaar. Uiteindelijk krijgen we alleen zo een maatschappij waarin iedereen kan participeren.'

Dekkers: 'Vanuit mijn rol als bestuurder zeg ik: agenderen bij alle partijen die hiervoor nodig zijn. Dan hebben we veel aan een rijksoverheid die haar rol pakt en met een routekaart de ambities voor inclusief onderwijs formuleert. Op regionaal niveau is het aan gemeenten, schoolbesturen en samenwerkingsverbanden om samen de verantwoordelijkheid te pakken door bijvoorbeeld creatief budgetten bij elkaar te leggen.'

Koster: 'Als inclusief onderwijs betekent dat we toe willen naar minder speciaal onderwijs, moeten de klassen kleiner worden en moeten er veel extra leerkrachten bij. Verder moeten we dan het gesprek durven aan te gaan met ouders over hun angst dat met inclusief onderwijs de lat lager komt te liggen. Die angst is niet onbegrijpelijk; extra aandacht richt zich al snel op de achterblijvers.'

Van Nes: 'Als antwoord op de vraag zeg ik dat de boel al in beweging is. We werken op veel niveaus al toe naar inclusiever onderwijs. Bij elke organisatie kun je samen met je partners kijken naar de eerstvolgende stap om inclusiever te worden. Er zijn genoeg scholen die dat doen en die laten zien dat je morgen al wat inclusiever kunt zijn. Die voorbeelden werken heel enthousiasmerend.'

Marieke Dekkers is voorzitter van het College van Bestuur van Koers VO, het samenwerkingsverband voor passend voortgezet onderwijs in de regio Rotterdam. Zij is daarnaast voorzitter van de landelijke Sectorraad samenwerkingsverbanden passend voortgezet onderwijs.

Tanja van Nes is beleidsadviseur bij de PO-Raad en VO-Raad. De PO-Raad is de vereniging voor het primair onderwijs en behartigt de belangen van de schoolorganisaties in het basisonderwijs, speciaal basisonderwijs en (voortgezet) speciaal onderwijs. De VO-Raad is de vereniging van scholen in het voortgezet onderwijs.

Dries Koster is directeur-bestuurder van Wolfsbos, een regionale scholengemeenschap voor voortgezet onderwijs in Hoogeveen met ongeveer 1.400 leerlingen. Het aanbod van Wolfsbos bestaat uit praktijkonderwijs, vmbo, mavo, havo en vwo. Ook is er een internationale schakelklas.

Erik Schraven is directeur Onderwijs TOS Zuid-Nederland bij Koninklijke Kentalis. Dit is een landelijke instelling voor speciaal onderwijs, die onderwijs biedt aan zo'n 7.500 leerlingen en ambulante ondersteuning aan circa 4.500 leerlingen. Van de leerlingen had in 2021 82% een taalontwikkelingsstoornis (TOS) en was 14% doof of slechthorend.

Reactie HEVO

Wij zien een sterke groei in het inclusief denken in het onderwijs; vanuit onze praktijk zijn we betrokken bij onderwijsinstellingen die in ontwikkeling zijn. En bij het nadenken over onderwijshuisvesting voor de toekomst van je school, kan het thema inclusief onderwijs niet ontbreken.

We zien dat zowel vanuit het reguliere veld als vanuit de expertisecentra aan positiebepaling wordt gedaan: hoe kijken we naar inclusie, wat betekent dit voor onze doelgroep en aanbod, hoe gaan we dan samenwerken met partners en ten slotte, wat betekent dit voor onze eigen organisatie en onze locaties? Het thema heeft een relatief groot effect op de organisatie en de vormgeving van het onderwijs; zowel in het organiseren van aanbod, financiering daarvan als de wijze van pedagogisch en didactisch handelen. Het raakt daarbij de leerlingen, docenten en de beleidsmakers; effecten op de onderwijshuisvesting zijn er zeker. Gelijktijdig zien we nu vanuit de praktijk dat bij de ontwikkeling van onderwijsgebouwen het integreren van de voorzieningen voor inclusief onderwijs goed haalbaar is.

Slim vormgeven van routing in de gebouwen, voldoende ruimtedifferentiatie en op het oog simpele zaken als het goed kiezen van draairichtingen van deuren en toegankelijk vast meubilair zijn voor de hand liggend. Leerpunten vanuit de praktijk op dit gebied kunnen gevonden worden in de wijze waarop expertisecentra omgaan met de vormgeving van hun voorzieningen. Denk daarbij niet alleen aan de bekende zaken zoals het programmeren van een aantal extra spreekruimten, maar ook aan eisen op het gebied van akoestiek en licht.

Betekent dit het einde van de realisatie van locaties voor speciaal onderwijs? Zeker niet. In aansluiting op de reactie van de experts in deze rubriek, zien wij ook dat inclusief onderwijs vooral gezien moet worden vanuit het beeld van de leerling. Zorg ervoor dat deze de juiste begeleiding krijgt en gelijktijdig de kans krijgt om deel te zijn van de groep kinderen uit de buurt. Dat betekent dus soms samen les of een activiteit, en soms in kleinere groepen of individueel. Dit is het best te organiseren als een samenwerking tussen regulier en speciaal onderwijs; zo wordt gebruik gemaakt van de kracht en kennis van beide velden, waar mogelijk op één inclusieve schoollocatie.

Meer weten?

Vraag Gerhard Jacobs
E gerhard.jacobs@hevo.nl
M +31 (0)6 51 18 64 05

KORTE NIEUWSBERICHTEN

WAT BETEKENT HYBRIDE WERKEN VOOR KANTOORHUISVESTING?

Kleiner kantoor of toch niet? Hoe bepalen we het aantal werkplekken? Van traditioneel kantoor naar ontmoetingsplek. We gaan graag met u in gesprek over de uitdagingen, werktrends en ontwikkelingen op het gebied van hybride werken.

Meer weten? Vraag het willem.adriaanssen@hevo.nl

PROBEDRIJVEN DEN HELDER

Voor de energieneutrale circulaire nieuwbouw (productieruimten met kantoren en magazijn) ten behoeve van het uitvoeren van beschut werk hebben we het Programma van Eisen met kostenramingen opgesteld en een Design & Build-aanbesteding georganiseerd.

Meer weten? Vraag het willem.adriaanssen@hevo.nl

PRINS CLAUSSCHOOL NIJMEGEN

De nieuwbouw van de Brede School wordt een bijna energieneutraal gebouw en zal gerealiseerd worden op de huidige locatie en na sloop van het huidige gebouw.

Meer weten? Vraag het arno.aarts@hevo.nl

RPM-CONTRACT VOOR IKC TALENT PRIMAIR LOOSDRECHT

Talent Primair realiseert een duurzaam integraal kindcentrum dat maximaal aansluit op de onderwijsvisie en minimaal voldoet aan de eisen van BENG (bijna energieneutraal gebouw) middels Risicodragend Projectmanagement.

Meer weten? Vraag het henrie.berg@hevo.nl

GROOTSCHALIGE VERNIEUWBOUW PRAKTIJKONDERWIJSGEBOUW

Om de karakteristieke school te behouden is door Pro College Wijchen bewust gekozen voor vernieuwbouw. De school is compleet vernieuwd en geschikt gemaakt voor modern praktijkonderwijs. Daarnaast is het gebouw energiezuinig en duurzaam.

Meer weten? Vraag het eduard.bekke@hevo.nl

TOBIASSCHOOL ZEIST

Moderne leeromgeving voor kinderen in het speciaal basisonderwijs en voortgezet onderwijs na renovatie en uitbreiding monument.

Meer weten? Vraag het winfred.bosch@hevo.nl

INTEGRAAL HUISVESTINGSPLAN: VAN PLAN NAAR UITVOERING

Een vlotte uitvoering van ambitieuze Integrale Huisvestingsplannen. Download de whitepaper via de website.

Meer weten? Vraag het michel.drenth@hevo.nl

CAMPUS EEMSDelta GRONINGEN

Advies en begeleiding campusvorming en financiering voor vier scholen, lokale sportverenigingen, culturele organisaties en bedrijfsleven.

Meer weten? Vraag het gerhard.jacobs@hevo.nl

ONDERWIJSCAMPUS

Op een onderwijscampus werken bedrijfsleven, maatschappelijke instellingen en scholen vaak samen. Een onderwijscampus maakt een gebied aantrekkelijker en toegankelijker; een impuls voor de regio met inspirerende kansen en mogelijkheden.

Meer weten? Vraag het linda.krose@hevo.nl

TANNHÄUSERSTRAAT APELDOORN

Hoe kunnen mensen met een psychische hulpvraag zo gewoon mogelijk meedoen in onze samenleving? HevoFame heeft in samenwerking met Riwis Zorg & Welzijn een woonconcept ontwikkeld dat deze visie maximaal ondersteunt.

Toekomstige bewoners wonen zelfstandig en in de beschutte omgeving van het gebouw is volop ruimte om elkaar te ontmoeten.

Meer weten? Vraag het arno.hoogveen@hevo.nl

KENNIS DELEN

We delen kennis via:

- Whitepapers
- Events
- Tools om besluiten te onderbouwen

Meer informatie via hevo.nl

UNIEK SCHOOLGEBOUW

Kindcentrum De Kroevendonk in Roosendaal staat voor inclusief denken in het onderwijs. Dit betekent dat ook kinderen met een beperking of een ontwikkelingsachterstand welkom zijn en zoveel mogelijk integreren in het onderwijs. Wij hebben het ontwerpproces begeleid en verzorgen het projectmanagement.

Meer weten? Vraag het lizet.geertsma@hevo.nl

WILHELMINASCHOOL WOERDEN

Deze inclusieve basisschool met kinderdagverblijf is in mei 2023 opgeleverd. De duurzame school (ENG) heeft een zichtbaar groene uitstraling en is voorzien van mossedum en waterretentie.

Meer weten? Vraag het arthur.kempen@hevo.nl

WEENER XL 'S-HERTOGENBOSCH

De nieuwbouw van het werk-ontwikkelbedrijf (14.000 m² bvo) met kantoren, productiehallen, magazijn en gebouwfaciliteit is gereed. Na het zomerreces van 2023 zal het gebouw in gebruik worden genomen.

Meer weten? Vraag het jan.bonnemaijers@hevo.nl

OPENING TOLZICHT EN TOLHUIS IN BRUMMEN

Vanuit de visie *Van verblijf naar wonen* zijn de plannen uitgewerkt waarbij het traditionele verpleeg-/verzorgingshuis Tolzicht is herontwikkeld naar Beschermd Wonen voor mensen met een intensieve ondersteuningsvraag.

Meer weten? Vraag het arno.hoogeveen@hevo.nl

(BIJNA) ENERGIE-NEUTRALE GEBOUWEN

Welke consequenties hebben de eisen voor bijna energieneutrale gebouwen (BENG) en een energieneutraal gebouw (ENG)? Hoe wordt een bijna energieneutraal gebouw ook comfortabel voor de eindgebruikers? Download de whitepaper via de website.

Meer weten? Vraag het martijn.gemert@hevo.nl

BEWONERS IN DE LEAD

MARCEL SPIERTS is onafhankelijk onderzoeker en schrijver. Hij is een specialist in *community building* waarbij hij in het bijzonder oog heeft voor de werking van democratie. Spierts heeft een tiental boeken gepubliceerd over sociaal werk, waaronder *De stille krachten van de verzorgingsstaat* waarvoor hij de *De la Courtprijs* ontving van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Hij is toezichhouder bij het Haags Historisch Museum en Rijksmuseum De Gevangenpoort.

Tumult in de Huiskamer van Dalem. Op een zaterdagmiddag in februari zijn 35 oudere bewoners samengekomen om onder het genot van een kopje koffie wensen en ideeën te ventileren over het wonen in de buurt. Dalem is een van de buurten in De Reeshof, de Vinex-wijk van Tilburg. Enkele bewoners grijpen de start van de bijeenkomst aan om hun beklag te doen over de woningcorporatie. Over de verlichting op de balkons van het wooncomplex, deuren die niet goed sluiten en een dichte fietsenstalling. Het gaat er heftig aan toe. Ook de communicatie van de woningcorporatie moet het ontgelden. Nadat het gemoed is gelucht, slaat de stemming om. De bewoners hebben onderling weinig contact, maar aan de tafels leren ze elkaar kennen en delen ze wensen en ideeën om elkaar vaker te ontmoeten. Aan het eind van de middag hebben vijf bewoners zich opgegeven voor een nieuw te vormen bewonerscommissie, anderen willen meedenken over en meehelpen bij het organiseren van activiteiten.

De bijeenkomst is in de maanden eraan voorafgaand voorbereid door een team van drie oudere bewoners uit De Reeshof en medewerkers van de welzijnsorganisatie, de woningcorporatie en de bibliotheek. Ik ondersteun het team als actieonderzoeker en expert op het gebied van *community building*. We ontmoeten elkaar een aantal keren thuis bij het echtpaar van 75 dat deel uitmaakt van het team. Het is wel zo praktisch om bij hen thuis af te spreken, want hij zit in een rolstoel. Samen met de sociaal werker van de welzijnsorganisatie maak ik het

team in de woonkamer vertrouwd met de beginselen van *community building*. In Dalem en De Reeshof zijn er de nodige ontmoetingsactiviteiten voor ouderen, maar veel ouderen weten de activiteiten niet te vinden en de vrijwilligers die de activiteiten organiseren zijn overvraagd. Uit onderzoek is bekend dat ontmoeting en meer betrokkenheid van ouderen helpt om gezonder en gelukkiger oud te worden. En dus ook langer zelfstandig te blijven, niet onbelangrijk in tijden van oplopende zorgkosten en schaarser wordend zorgpersoneel. *Community building* is een manier om samen met de bewoners de bronnen waarover zichzelf en de buurt beschikken beter te benutten.

Bij *community building* gaat het niet om inspraak maar om samenspraak. Bij inspraak komt een deskundige meestal uitleggen hoe het zit. De bezoekers of deelnemers mogen hun hart luchten – zoals op de zaterdagmiddag in Dalem in eerste instantie gebeurde – waarna de deskundige meestal afsluit met 'we nemen uw opmerkingen mee'. De kans is groot dat de boosheid na afloop is toegenomen. Bij *community building* zijn bewoners en professionals gezamenlijk 'probleemeigenaar'. Door samen aan een concrete opdracht of activiteit te werken richt de energie zich op het 'wat', de materiële zaak. Door de weerstand die daarbij kan optreden samen te overwinnen, wordt iedereen sterker. Dat is ook het moment waarop ik een stapje terug kan doen. In april heeft het team zonder mij een nieuwe ontmoeting met de bewoners georganiseerd. Er zullen er nog veel volgen...

NIEUWBOUW PLEGEN IS WEZENSVREEMD VOOR EEN ZORGORGANISATIE ALS DE ONZE. MET HEVO HAALDEN WE VAKKENNIS, KWALITEITSBORGING EN EEN GOED NETWERK IN HUIS.

Mirjam Hagen, voorzitter Raad van Bestuur QuaRijn